

**ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛКНИ ХИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ХУҚУҚИЙ
АСОСЛАРИ****Сатторов Санжар Тўлқинбой ўғли***мустақил изланувчи*

Аннотация: *Мақолада замонавий ижтимоий-иқтисодий шароитда интеллектуал мулк объекти сифатида товар белгиларини ҳимоя қилишнинг ташкилий ва иқтисодий жиҳатлари кўриб чиқилган. Таъкидланишича, хорижий ва маҳаллий компаниялар patent, муаллифлик ҳуқуқи ва товар белгиси ҳуқуқларининг бузилиши туфайли зарар кўрмоқда. Интеллектуал мулк соҳасидаги енг кенг тарқалган қоидабузарлик товарларни (ишларни, хизматларни), шу жумладан товар белгиларини индивидуализация қилиш воситаларидан ноқонуний фойдаланишдир. Бунинг сабабларидан бири интеллектуал мулкдан фойдаланиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишда тажрибанинг етишмаслиги. Муаллифлик ҳуқуқи ва интеллектуал мулкнинг аҳамияти паст, "қароқчилар" барча керакли маълумотларни тақдим етганда ресурс учун тўлаш мақсадга мувофиқлиги тўғрисида тушунча йўқ. Ҳозирги вақтда ушбу соҳадаги Россия қонунчилиги жуда тўлиқ кўринади ва бизнинг фикримизча, ушбу соҳада нормаллаштириш фақат бутун мамлакатдаги вазиятни яхшилашга боғлиқ.*

Калит сўзлар: *ташкилий ва иқтисодий жиҳатлар; товар белгисини ҳимоя қилиш; интеллектуал мулк объектлари; Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (БИМТ).*

Айни пайтда ички иқтисодиёт таназулга юз тутмоқда, шу жумладан интеллектуал ресурсларнинг босқичма-босқич таназулга учраши ва олимларнинг инновацияларда мотивацияси йўқлиги. Иқтисодий санкциялар ва ривожланишнинг паст суръатлари муқаррар равишда аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келади. Ушбу муаммоларнинг сабабларидан бири интеллектуал мулкни қарз олиш ва ўзлаштиришдир [5].

Бу интеллектуал мулкни ривожлантириш ва ҳимоя қилиш даражаси маълум бир мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тизими ҳолатининг кўрсаткичидир. Интеллектуал мулкни ўз ичига олган таркибий қисмлар инсон ҳаётининг турли соҳаларига оид барча тегишли амалий маълумотларни ўз ичига олади. Замонавий Ўзбекистон иқтисодий ўсишга ижобий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган истиқболли ечимларга муҳтож. Бундан ташқари, ушбу мавзунинг долзарблиги қуйидаги омиллар билан тасдиқланади:

- интеллектуал мулк масалаларининг мунозарали табиати ва уларнинг шаклланишини ўрганиш учун янги дастурларга еҳтиёж. Интеллектуал мулкни тадқиқ қилишнинг ҳуқуқий йўналиши замонавий маҳаллий ва ташқи

иқтисодий адабиётларда устувор вазифа бўлиб қолмоқда. Ушбу муаммони ҳал қилиш бироз чекланган, аммо бу Ўзбекистон иқтисодиётида интеллектуал мулк тизимининг самарасизлигини камайтиришга ёрдам бермайди. Ижтимоий-иқтисодий амалиёт интеллектуал мулк ҳуқуқларини шакллантириш жараёнини ўрганиш методологияси ва мантиғини сифатли ва ўз вақтида янгилашни талаб қилади [8];

- ўтиш даври иқтисодиёти бўлган замонавий хорижий мамлакатларда интеллектуал мулк ҳуқуқларининг аҳамияти ва уларнинг шаклланиши. Илмий ишлардан уларни бевосита амалга оширишга ўтиш кўп жиҳатдан интеллектуал мулк фаолиятининг сифатига боғлиқ. Шунинг учун ушбу мулкни ўрганиш иқтисодий ҳамкорликнинг нормалари ва қоидаларини яхшилайти, унинг самарали кўпайишига ҳисса қўшади [12].

"Интеллектуал мулк" атамаси турли хил ғоялар ва нишонлардан фойдаланишни тартибга солувчи турли хил ҳуқуқий таълимотлар гуруҳини англатади. Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги қонун турли хил "асл ифода шакллари", шу жумладан романлар, филмлар, мусиқий композициялар ва компьютер дастурларини ҳимоя қилади. Patent қонуни ихтироларни ва кашфиётларнинг айрим турларини ҳимоя қилади [9]. Савдо белгиси тўғрисидаги қонун истеъмолчиларга маълум шахслар ёки фирмалар томонидан ишлаб чиқарилган ёки етказиб бериладиган товарлар ва хизматларни аниқлайдиган сўзлар ва белгиларни ҳимоя қилади. Тижорат сири тўғрисидаги қонун тижорат қимматли маълумотларни (функционал маҳсулотларнинг формулалари, технологик техникалар ва бошқалар) ҳимоя қилади.) компаниялар рақобатчиларидан яширишга ҳаракат қилишади. "Ошкоралик ҳуқуқи" машҳурларнинг тасвирлари ва шахсларига нисбатан манфаатларини ҳимоя қилади [6].

Ушбу қоидалар тўпламининг иқтисодий ва маданий аҳамияти тез суръатлар билан ўсиб бормоқда. Ўзбекистоннинг кўплаб корхоналарининг тақдири интеллектуал мулк ҳуқуқларига боғлиқ. Сўнгги пайтларда интеллектуал мулк низоларига ихтисослашган адвокатлар улуши сезиларли даражада ошди. Дунё бўйлаб ижро етувчи ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи тармоғи вакиллари доимий равишда интеллектуал мулк тўғрисидаги қонунларга тузатишлар киритмоқдалар. Қисман ушбу тенденциялар натижасида сўнгги йилларда олимларнинг ушбу соҳага қизиқиши кескин ошди. Ҳуқуқий шарҳларда ва иқтисодиёт ва фалсафа бўйича журналларда интеллектуал мулк назарияларини очиқ берадиган кўплаб мақолалар пайдо бўлди [14].

Ушбу мавзунинг долзарблигини акс еттирувчи юқоридаги омиллар интеллектуал мулкнинг афзалликларини таъкидлайди. Интеллектуал мулк емас, балки бир марта фойдаланиш мумкин ва айланма қўшимча катта инвестицияларни жалб ҳолда бир вақтнинг ўзида, ўз ишлаб чиқариш

ишлатиладиган, шунингдек лицензия шартномалари бўйича фойдаланиш ҳуқуқини ўтказиш каби [1]. Замонавий дунёда интеллектуал маҳсулот мамлакатнинг барча фаолият соҳаларида келажакдаги салоҳиятига асос яратади.

Интеллектуал мулк интеллектуал фаолият жараёнида олинган, маълум бир ҳуқуқий шакл билан бирлаштирилган ва мутлақ ҳуқуқларнинг объекти бўлган интеллектуал меҳнат ресурслари ва натижаларини ифодалайди. Бу натижалар ўзлари битим, гаров ва даромад манбалари [16] объекти бўлиши мумкин.

Интеллектуал мулкни яратиш одатда бир неча босқичларни ўз ичига олади. Дастлаб, янги технологиялар, тенденциялар ва маҳсулотларни ишлаб чиқиш воситаси бўлган мулкнинг ўзи пайдо бўлиши ҳақида савол туғилади. Бундан ташқари, мулк тижорат маҳсулоти шаклини олади. Шунинг таъкидлаш керакки, ҳар бир босқич маълум инвестицияларни талаб қилади, улар бўлиши мумкин: капитал, пул ресурслари ёки ваколатлар ва маълумотлар. Дастлабки босқичда катта харажатлар жалб қилинади. Кўпинча лойиҳани амалга ошириш учун зарур бўлган маблағни фақат балансингизда бирон бир номоддий актив сифатида интеллектуал мулкка ега бўлиш орқали топиш мумкин [19].

2023-йил 12 октябрда Президентимиз раислигида интеллектуал мулк объектларини муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари юзасидан ўтказилган йиғилишда соҳага оид қонунчиликни такомиллаштириш, интеллектуал мулк ҳимоясини кучайтириш ҳамда ҳар бир соҳа ва тармоққа илмий ютуқларни олиб кириш масалалари муҳокама этилди.

Шу ўринда бир савол туғилади. Ҳўш, интеллектуал мулк ўзи нима? Нима сабабдан интеллектуал мулк муҳофазаси ва ривожига эътибор бу қадар кучаймоқда?

Бу саволларга жавоб сифатида шунини айтиш мумкинки, интеллектуал мулк инсон томонидан яратиладиган ижодий ақлий фаолият маҳсули ҳисобланади. Интеллектуал мулк иқтисодиёт ривожланишининг таркибий қисмларидан биридир. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларнинг деярли барчасида интеллектуал мулк ривожига катта эътибор қаратилгани сабабли, уларнинг инвестициявий жозибадорлиги яхшиланган, интеллектуал мулкнинг ички ялпи маҳсулотдаги улуши кескин ортган. Мисол учун, интеллектуал мулк Европада ялпи ички маҳсулотнинг 45 фоизини, Хитойда 12, Россияда эса 7 фоизни ташкил этади.

Бугунги технологик тараққиётда интеллектуал мулк ҳар бир мамлакат иқтисодиётининг ривожланишида муҳим аҳамият касб этмоқда, давлатнинг глобал иқтисодиётдаги рақобатбардошлигини белгилаб бермоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда, интеллектуал мулкнинг иқтисодиётга келтирадиган фойдасини қуйидаги мисол орқали кўриш мумкин. 2019 йил АҚШда умуртқа мушак атрофиясини даволаш учун янги дори воситаси ишлаб чиқилган бўлиб,

унинг патент нархи 2 миллион АҚШ долларидан ошади, бу дунёдаги энг қиммат дори ҳисобланади.

Бугунги кунда Ўзбекистонда ҳам интеллектуал мулкни ривожлантириш ва уни ҳуқуқий ҳимоя қилиш борасида бир қатор ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Интеллектуал мулк агентлиги 2019 йилда Адлия вазирлиги тизимида ўтказилгани натижасида ушбу соҳани такомиллаштириш бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилди. Адлия вазирлиги ташаббуси билан интеллектуал мулк соҳасини ривожлантириш мақсадида тизимли ислохотлар амалга ошириб келинмоқда.

Жумладан, ушбу соҳага коррупцияга қарши курашиш механизмлари жорий этилди. Агентлик амалий тажрибага эга бўлган кадрлар билан тўлдирилди ва уларни моддий рағбатлантириш чоралари кучайтирилди. Интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш жараёнига илк маротаба 200 дан ортиқ ҳудудий адлия органи жалб қилинди. Шунингдек, очиқлик ва шаффофлик принципини таъминлаш мақсадида интеллектуал мулкни давлат рўйхатидан ўтказишда талабномаларни қабул қилиш жараёни тўлиқ электрон шаклга ўтказилди.

Бундан ташқари, интеллектуал мулк объектларининг ҳуқуқий муҳофазасини янада кучайтириш мақсадида Адлия вазирлиги томонидан киритилган тақлифларга асосан, интеллектуал мулк соҳасида содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликларга белгиланган маъмурий жарималар миқдори 3-4 баравар оширилди.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга муаллифлик ҳуқуқини ва турдош ҳуқуқларни бузиш ҳамда ихтирога, фойдали моделга ва саноат намунасига бўлган ҳуқуқларнинг бузилиши юзасидан янги нормалар киритилди.

Адлия вазирлиги томонидан қисқа муддат ичида қилинган ушбу ишлар интеллектуал мулк соҳасини ҳар томонлама ривожлантириш ва объектларининг ишончли ҳуқуқий ҳимоя қилишга хизмат қилмоқда.

Албатта, бу ижобий ишлар билан бир қаторда интеллектуал мулк соҳасида айрим муаммо ва камчиликлар ҳанузгача сақланиб келмоқда. Давлатимиз раҳбари томонидан ўтказилган йиғилиш давомида бу борада бир қатор устувор вазифалар белгилаб берилди. Хусусан, Интеллектуал мулк агентлиги, барча тармоқ ва соҳалар ҳамда ҳудудларга интеллектуал мулк муҳитини тубдан яхшилаш, бунда ҳар бир идора, тармоқ ва соҳага интеллектуал мулк объектларини киритиш юзасидан қонунчиликни такомиллаштириш, барча вазирлик ва идоралар, олий ўқув юртлари, илмий-тадқиқот муассасалари ва ҳудудлар билан бирга, кенг муҳокамалар асосида интеллектуал мулк соҳасини ривожлантиришнинг аниқ вазифаларини қамраб олган уч йиллик дастурни ишлаб чиқиш вазифаси топширилди.

Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти мутахассислари кўмагида интеллектуал мулк объектларини баҳоловчилар тайёрлаш тизимини йўлга

қўйиш, ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари ва селекция ютуқларининг “Электрон ярмаркаси”ни ташкил этиш лозимлиги таъкидланди. Патент эгаларини тадбиркорлар билан боғлаб бериш, тадбиркорларнинг маҳсулотларини “Бренд”га айлантириш дастури ва “Электрон майдончаси”ни ишлаб чиқиш, ҳар бир ҳудудда йилига камида 4 марта брендлар ярмаркаси, кўргазмаларни ўтказишни амалиётга жорий этишга эътибор қаратилди.

Интеллектуал мулк объектлари яратувчиларига харажатларни қоплаш, патент эгаларини мукофотлаш каби имтиёзлар тизимини жорий этиш, “Саноат мулки объектлари платформаси”ни яратиш, тадбиркорларни интеллектуал мулкни яратиш ва ҳимоя қилиш асосларига ўқитиш бўйича мунтазам фаолият юритадиган қўшма дастурни йўлга қўйиш каби муҳим вазифалар белгилаб берилди.

Адлия вазирлиги бу йўналишда келгусида бир қатор ишларни амалга оширишни режалаштирган. Жумладан, Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти билан ҳамкорликда буюк британиялик мутахассисларни жалб этган ҳолда, “Ўзбекистон Республикасининг Интеллектуал мулкни ривожлантириш соҳасидаги миллий стратегияси”ни ишлаб чиқиш кўзда тутилган. Интеллектуал мулк соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун юридик шахсларнинг корпоратив масъулиятини белгилаш, халқаро тажрибани инобатга олган ҳолда, интеллектуал мулк объектларини рўйхатдан ўтказишда тезкор экспертиза тартибини киритиш, интеллектуал мулк соҳасидаги ҳуқуқий ҳимояни янада кучайтириш мақсадида Интеллектуал мулк кодексини ишлаб чиқиш режалаштирилган.

Барча чора-тадбирлар интеллектуал мулк соҳасини янада такомиллаштириш, шу жумладан, тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантиришга қаратилган зурур шарт-шароитларни яратиш, интеллектуал мулкнинг ишончли ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш ва, албатта, инвестициявий жозибadorликни юксалтириш орқали мамлакатимизнинг халқаро майдондаги имижини янада яхшилашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Management of licensing activities: questions of theory and practice: monograph. M., 2013.
2. Management of the regulatory framework for the use of trademarks for licensed products. Problems of Economics. 2006. No. 4-38. Pp. 10-14.
3. Vachurin A. P., Filatov V. V., Zhenzhebir V. N., Diarov A. A. Trademark management based on compliance with the interests of the state. Questions of the humanities. 2010. No. 2 (46). Pp. 88-92.
4. Management of the regulatory framework for the use of trademarks for licensed products. Problems of Economics. 2010. No. 4-38. Pp. 10-14.

5. Gavrilov E. P. Intellectual property law: proposals for improving legislation. Patents and licenses. Intellectual property rights. 2016. № 2.
6. The Civil Code of the Russian Federation. Parts one, two, three, four. Moscow: Prospect, 2018. 704 p.
7. Digilina O. B., Teslenko I. B. Innovative development and intellectual capital. Quality. Innovation. Education. 2011. No. 5 (72). Pp. 41-46.
8. Digilina O. B., Sazanov S. D., Teslenko I. B. Intellectual property and innovative activity: theoretical aspect. Quality. Innovation. Education. 2009. No. 10 (53). Pp. 14-16.
9. Zhenzhebir V. N., Galitsky Yu. A. Information search in patent research. Modern information technologies in education, science and industry: proceedings of the V International Competition of scientific and scientific-methodical works of the III competition of the Scientific school community / ed. T. V. Piryazeva. 2017. Pp. 36-40.
10. Zaitseva L. A., Mishakov V. Yu. Analysis of the market of consulting services in patenting. All-Russian scientific conference of young researchers "Economics today: current state and prospects of development" (Vector-2019): collection of materials. M., 2019. Pp. 133-136.
11. Kalacheva T. L., Popova O. P. Intellectual property under protection of the law: monograph. Khabarovsk: TOGU, 2018. 210 p.
12. Kovalenko S. Yu., Teslenko I. B. Patterns of intellectual capital development in modern conditions. Modern tools of human resource management: theory and practice: materials of the international scientific and practical conference dedicated to the 40th anniversary of Chelyabinsk State University, within the framework of the ChelSU Science and Creativity Festival. 2016. Pp. 202-205.